

**Typologie okresů ČSSR z hlediska
uplatňování sociální politiky
socialistického státu**

LYDIE JUNKOVÁ

Československý výzkumný ústav práce
a sociálních věcí, pracoviště Praha

JIŘÍ LINHART

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

ALĚŠ UCHYTIL

Československý výzkumný ústav práce
a sociálních věcí, pracoviště Praha

Socialistická společnost vyřešila řadu problémů, s nimiž se dosud neúspěšně vyrovnávají kapitalistické společnosti. Byly odstraněny takové tíživé sociální jevy, jakými jsou například nezaměstnanost, žebratství, dětská práce, chronická zadluženost části rolnického obyvatelstva, útek obyvatelstva z méně rozvinutých oblastí, bydlení v předměstských slumech i záměrně rozvíjená třídní segregace v obytných zónách velkých měst, legalizovaná i pololegalizovaná prostituce. Vymizely i problémy spojené s fungováním institucionalizovaného „podsvětí“.

Sociální politika našeho státu se proto může stále více orientovat na prevenci složitých sociálních situací u těch skupin i jednotlivců, kteří jsou z různých důvodů, například pro dlouhodobé či chronické onemocnění, popřípadě pro kulturní odlišnost či zaostalost méně adaptovaní a připraveni pro běžný, každodenní život v naší společnosti, a na pomoc při osvojování si nových socialistických podmínek života. Trvalou součástí sociální politiky našeho státu je výchova k respektování socialistického vlastnictví a ke správnému využívání jeho předností a možností. Nejde zde jen o problém prevence hospodářské kriminality v jejich nejružnějších podobách, jde o ovlivňování jevů spojených s péčí o staré občany, děti i rodinu, kde se dosud setkáváme poměrně často s individuální lhostejností, nezodpovědností a spoléháním se na pomoc státu i v těch případech, kdy možnosti jednotlivce v řešení sociálních situací nejsou ještě ani zdaleka vyčerpány.

Sociální politika v užším slova smyslu se dnes zaměřuje především na sociální problémy těch společenských skupin, které při zabezpečování svých potřeb a plnění svých sociálních rolí vyžadují zvýšenou pomoc společnosti.

Jsou to především

— občané tzv. společensky nepřizpůsobení, jejichž proces socializace je narušen, jejichž postoje a chování vykazují asociální a antisociální rysy (zejména občané propuštění z nápravně výchovných ústavů),

— občané s určitým stupněm zdravotního poškození trvalejšího rázu, které ztěžuje jejich sociální (zvl. pracovní) realizaci, například občané se změněnou pracovní schopností a občané invalidní,

— rodiny, které adekvátně neplní svoji sociální funkci; rodiny neúplné, rozvrácené nebo jinak narušené,

— staří občané, kteří nejsou částečně nebo vůbec soběstační v zabezpečování svých potřeb, zvláště osamělí staří občané, dále početné rodiny, občané cikánského původu apod.

Na pražském pracovišti ČSVÚPSV byla provedena v letech 1972–1974 analýza souboru indikátorů sociálních problémů z hlediska jejich územního rozložení v okresech ČSSR a vypracována typologie okresů z hlediska sociální problematiky.¹ Okresy jsou z hlediska sociální politiky organickou jednotkou, neboť představují nejnižší prvek v hierarchii správních jednotek systému sociální péče. Každý okres ČSSR byl reprezentován soustavou ukazatelů, které ho charakterizují z hlediska

¹ Na výzkumu se kromě řešitelů významně podíleli při zpracování dat P. Tošovský, J. Lauber a při interpretaci M. Foret a P. Matějů. Výpočty

byly provedeny na počítači MINSK 22 a ELLIOTT 4120. Mapy zpracovala M. Kossutová a M. Dreslerová.

sociálně ekonomického a z hlediska intenzity výskytu sociálně problémových jevů.²

Výzkum vycházel z řady hypotéz. Nejdůležitější z nich jsou:

1. Intenzita sociálních problémů je větší v okresech s vysokým stupněm zprůměrnění a koncentrace obyvatelstva ve velkých městech.

2. Zvlášť negativní indicie sociálních problémů nalézáme v okresech s výraznou migrací a nestabilitou pracovních sil; extrémní hodnoty jsou pak v okresech, kde se prolíná vysoká migrace s vysokým tempem industrializace.

3. Intenzita sociálních problémů je nižší v okresech s delší tradicí urbanizace a industrializace, a vyšší tam, kde industrializace nemá dlouhou tradici a teprve se rozvíjí.

4. Určitá část diferencí ve struktuře sociálních problémů je vázána na demografické charakteristiky území, a to bez ohledu na stupeň industrializace, urbanizace a postavení okresu v migračních polích. V českých okresech jsou například tíživější problémy spjaté s životem starých občanů než na Slovensku, které má dosud příznivější demografickou bilanci.

Ukázalo se, že je třeba tyto hypotézy v mnoha ohledech značně zpřesnit a v některých případech přeformulovat. Industrializace ani urbanizace nepůsobí ani zdaleka tak přímočaře, jak se běžně předpokládá. V okresech, kde k industrializaci dochází až v podmínkách socialistické výstavby, nedochází k tak výrazné kumulaci sociálně problémových jevů jako v podmínkách kapitalistické industrializace. Důsledky kapitalistické formy industrializace jsou dlouhodobé a ještě dnes je v okresech s delší tradicí industrializace složitější situace než v řadě nově industrializovaných okresů, v nichž již od počátku je celý proces cílevědomě sledován a řízen.

Metodika analýzy a postup při řešení úkolu

Jako výchozí časový horizont, k němuž byla systematicky vyhledávána data z jednotlivých

zdrojů, byl zvolen rok 1970. V tomto roce proběhlo sčítání lidí, bytů a domů a proto bylo možno získat i údaje, které se běžně mimo cenzu nezjišťují. Takto bylo možno pokrýt relativně značnou oblast sociálních problémů sociálními indikátory a současně zjišťovat i řadu dalších sociálně ekonomických charakteristik okresů, jejichž znalost je nezbytná k interpretaci výsledků. Zvolený postup i tak ovšem obsahuje určité vnitřní limity, neboť teoretické nároky na údaje o diferenciaci sociálních problémů v jednotlivých okresech několikanásobně převažovaly možnosti, které běžná statistická šetření a evidence poskytují. Určitou obtíží je i skutečnost, že tento postup je použitelný ve své úplnosti pouze v období sčítání lidu. Pro období mezi cenzu je počet sledovaných údajů nutně menší, což má svůj dopad i na možnosti postižení dynamiky těchto jevů.

Řada problémů není pokryta vůbec — to platí například o ukazatelích alkoholismu či nikotinismu, o některých údajích týkajících se života starých lidí či struktury kriminality apod.: v jiných oblastech, zejména pokud se týče demografické struktury společnosti, se naproti tomu střetáváme přímo s nadbytkem údajů.

Celkem bylo zjišťováno 29 ukazatelů úrovně sociálních problémů (jejich zkráceně znění je uvedeno v tabulce I), z nichž část odpovídá tzv. definičním ukazatelům (například sebevraždnost, potratovost, rozvodovost), ostatní pak jen nepřímo signalizují určité sociální problémy (například počet bytů III. a IV. kategorie, počet obyvatel minoritních národností, podíl ekonomicky aktivních žen se závislými dětmi apod.) v okresu a slouží spíše jako monitory předpokladů pro vznik sociálně naléhavých situací než jako vlastní „míry“ úrovně sociálních problémů. Základní problém představuje skutečnost, že zvolené indikátory nezachycují dynamiku sledovaných jevů; zachycují jen aktuální průřez situací v jednotlivých okresech. Teprve opakované šetření podobného typu umožní obohatit pohled na předpoklady sociální politiky v okresech o tolik žádoucí a prakticky neobyčejně cenný dynamický aspekt.

Výchozí ukazatele byly voleny tak, aby postihly početnost těch sociálních a demografických skupin, jež jsou tradičně objektem sociální politiky (delikventi, staří občané, neúplné rodiny apod.), dále úroveň těch jevů, jež signalizují přítomnost sociálních tenzí a vzrůstající potřebnost preventivního zásahu sociální politiky státu (sebevraždnost, potratovost apod.). Faktorovou analýzou bylo zjištěno, že baterie zvolených indikátorů zachycuje zhruba čtyři základní okruhy problémů:

² Data pocházejí z různých zdrojů, zejména z předběžných výsledků sčítání lidu, bytů a domů z r. 1970, statistických ročenek ministerstva kultury, ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti. Všechny údaje byly zjišťovány k roku 1970 a převedeny na relativní hodnoty (zejména na počet

obyvatel, rozlohu území, počet osob s určitým sociálním či rodinným postavením apod.). Celkem bylo zjišťováno 70 údajů. Záměrem odkazujeme na publikaci (Junková, Uchytěl 1974), kde je většina zjišťovaných údajů souhrnně publikována v přiloze.

- demografickou situaci okresu, resp. její podstatné složky z hlediska sociální politiky státu;
- zaměstnanost ženské složky populace a úroveň migrace v okrese;
- problémy sociální adaptace na konkrétní životní i sociální prostředí okresu (sebevražednost, počet psychiatrických vyšetření apod.);
- intenzitu kriminality, rozvodovosti a podobných jevů.

Striktně vzato pouze 3. a 4. okruh problémů spadá bezprostředně do sféry sociálních problémů společnosti v úzkém slova smyslu, první dva okruhy problémů signalizují jen nutnost zvýšené péče státu o příslušné složky populace.

Postup při konstrukci typologie okresů, vycházející celkem z 29 ukazatelů, byl tento:

1. Z matice interkorelací jednotlivých ukazatelů byly extrahovány komponenty pomocí metody hlavních komponent.³ Proces extrakce komponent byl přerušen v okamžiku, kdy extrahované komponenty vyčerpaly více než 80 % variance původních proměnných. Všechny extrahované komponenty měly charakteristické číslo $\alpha - 1$. Na základě komponentních zátěží a standardizovaných hodnot okresů v jednotlivých ukazatelích byly vypočteny komponentní skóre za každý okres. Místo 29 ukazatelů byl poté každý okres charakterizován 8 komponentními skóre. Skóre byly vypočteny z technických důvodů pouze z nerotovaných komponent. Přechod od primárních ukazatelů k syntetickým komponentním skóre byl motivo-

ván jednak snahou o redukci počtu proměnných, jednak nutností zajistit nekořelovanost jednotlivých ukazatelů, což představuje jeden z předpokladů zvoleného postupu taxonomické analýzy.

2. Na údaje o okresech byly aplikovány algoritmy taxonomické analýzy. Taxonomická analýza (metoda etalonových objektů)⁴ respektovala buď původní rozptyly komponentních skóre, nebo byla jednotlivá komponentní skóre standardizována na nulový průměr a jednotkovou směrodatnou odchylku. Metodicky je zajímavé, že komponentní skóre s rozptylem rovným kvadrátu charakteristického čísla dávala zajímavější a interpretačně nosnější výsledky; ovšem za cenu, že proměnné nebyly v konečné typologii rovnoměrně respektovány. Uspokojivě vyřešit tento problém by však bylo možné zřejmě pouze rotací matice komponentních zátěží [Kaiser 1962] a následující standardizací komponentních skóre.

3. Pomocí taxonomických operací byla získána variantní řešení typologie, a to celkem 9 výsledků pro operace s nestandardizovanými komponentními skóre a 9 výsledků pro standardizovaná komponentní skóre. Výběr mezi těmito variantními řešeními byl prováděn zejména na základě věcné úvahy. Jako pomocného prostředku bylo použito korelace mezi navrženou typologií a proměnnými, které typologie měla zastupovat.⁵ Na základě tohoto postupu byla vybrána nejvhodnější typologie, kterou dále věcně interpretujeme. Typologie o menším množství podmnožin již

³ Při analýze hlavních komponent je každá z „m“ proměnných rozložena do „p“ na sobě nezávislých komponent ($m > p$). Komponenty jsou extrahovány v pořadí podle množství vyčerpané variance ze soustavy proměnných. Tzv. specifická a společná variance proměnných není rozlišována. Východiskem analýzy hlavních komponent je symetrická korelační matice R s jedničkami na diagonále. Z ní je pak odvozena matice A , pro níž platí:

$$R = AA'$$

Prvky matice A , tj. hodnoty a_{ij} tzv. komponentní zátěže, jsou vypočteny z charakteristických vektorů α a charakteristických čísel λ , matice R standardizací charakteristických vektorů

$$a_{ij} = \alpha_{ij} / \sqrt{\alpha_{11}^2 + \alpha_{21}^2 + \dots + \alpha_{m1}^2}$$

Matice A , jejíž prvky a_{ij} můžeme interpretovat jako korelace mezi i -tou proměnnou a j -tou komponentou, slouží jako matice vah pro výpočet komponentních skóre. Nevážené komponentní skóre vypočteme podle rovnice

$$S = (AA')^{-1}A'Z$$

kde A = matice komponentních zátěží a Z = ma-

tice standardizovaných proměnných. Matice $(AA')^{-1}$ je diagonální matice, na jejíž diagonále jsou umístěny hodnoty $\frac{1}{\lambda}$. Komponenty lze i rotovat, a

to jak ortogonálně, tak šikmě (Kaiser 1962). V našem výzkumu nebylo této možnosti použito.

⁴ Metoda vyhledávání tzv. etalonových objektů začíná výpočtem míry podobnosti

$$q = \sqrt{\sum (x_i - y_i)^2}$$

mezi jednotlivými klasifikačními objekty. Koeficienty q jsou sestaveny do symetrické matice R , z níž se pak odvíjejí všechny další operace. Pomocí optimalizačních postupů jsou pak při předem stanoveném počtu podmnožin vyhledávány reálné objekty (v našem případě okresy), které slouží jako exemplifikační „zárodky“ jednotlivých typů. K těmto tzv. etalonovým objektům jsou pak přiřazovány další prvky souboru tak, aby homogenita jednotlivých typů byla maximální. Celá úloha je řešena sekvencně a je časově relativně náročná. Výpočet jednoho příkladu trval zhruba 1,5 hod. strojového času na ELLIOTTU 4120.

⁵ Jako míry korelace bylo použito korelačního poměru.

většinou seskupovaly okresy, které by pravděpodobně bylo vhodnější analyzovat odděleně; typologie o větším počtu podmnožin pak zase většinou příliš diferencovaly okresy s extrémní úrovní sociální problémovosti, zatímco velké skupiny okresů zůstaly i nadále nerozlišené.

Exaktnější přístup k řešení úlohy předpokládá následné ověření typologie jinými metodami statistické analýzy, například diskriminační analýzou. Domníváme se však, že tento postup by vedl v nejlepším případě jen ke zpřesnění typologie, nikoli však k zásadnímu přehodnocení výsledků úlohy. Při posuzování metodiky analýzy je třeba vycházet z toho, že metoda je založena především na empirickém popisu existujících vazeb mezi proměnnými a okresy a nevyužívá žádných předběžných typologických úvah o „ideálních typech“ okresů z hlediska úrovně a struktury sociálních problémů. Metodika má heuristický význam a má-li být správně využívána pro potřeby teoreticko-empirické analýzy sociálních jevů, je třeba, aby následoval systematický pokus o teoretické zhodnocení výsledků, předpokládající mimo jiné konstrukci typologie, v níž by se již například více projevil vlastní sociální cíl analýzy.

Přehled korelačních poměrů a koeficientů determinace mezi navrženou typologií a 29 ukazatelů sociální problémovosti, uvedených v tabulce č. 1,⁶ ukazuje, že rozlišovací schopnost navržené typologie, a tedy i míra zástupnosti jednotlivých ukazatelů navrženou typologií je značná, a dokonce ve vztahu k počtu použitých ukazatelů a míře zhuštění informace do 9 podmnožin i svým způsobem mimořádná. Taxonomická analýza umožnila kondenzovat informaci obsaženou v indikátorech minimálně právě tak dobře jako běžněji používané škálovací postupy (např. technika sumovaných odhadů).

Vzhledem k tomu, že rozborů ukazují, že v případě analýzy ukazatelů sociálních problémů na okresech jde o problém více-rozměrného měření (o čemž svědčí jak výsledky komponentní analýzy, tak i skutečnost, že koeficient konkordance W, vypočtený z pořadí jednotlivých typů v jednotlivých ukazatelích, dosahuje sice sta-

tisticky průkazné, avšak poměrně nízké úrovně 0,25), lze předpokládat, že bychom pomocí jiných metod než metod rozpoznávání obrazů získali v průměru méně kvalitní informace.

Kvalitu empirické typologie můžeme do určité míry posoudit podle toho, do jaké míry nám umožňuje předvídat reálnou strukturu a intenzitu jednotlivých úrovní sociálních problémů. Technicky tuto úlohu lze řešit pomocí korelační analýzy; kvadrát korelačního koeficientu, tzv. koeficient determinace, umožňuje procentuálně odhadnout spolehlivost tohoto odhadu, a tedy i míru zástupnosti konkrétního indikátoru typologií.

První skupina ukazatelů, kde se průměrný poměr determinace pohybuje mezi 0,7–0,83, je prakticky plně zastupitelná danou typologií. Spadá sem celkem 8 ukazatelů, a to:

- relace žen a mužů ve věku 15–34 let
- poměr počtu imigrujících k počtu emigrujících
- podíl ekonomicky aktivních žen se závislými dětmi z celkového počtu ekonomicky aktivních žen
- počet rozvodů na 1000 obyvatel
- podíl neúplných rodin s dětmi do 15 let z celkového počtu rodin s dětmi do 15 let
- počet hlášených onemocnění pohlavními chorobami na 1000 obyvatel
- podíl domácností důchodců jednotlivců z celkového počtu domácností důchodců
- podíl mladistvých trestně stíhaných na 1000 obyvatel ve věku 15–17 let.

Ve druhé skupině, kde se poměr determinace pohybuje mezi 0,50–0,69, jde o vysokou míru zastupitelnosti. V této skupině je 10 ukazatelů:

- podíl osob nad 65 let z celkového počtu obyvatelstva
- počet migrujících obyvatel na 1000 obyvatel bydlících v okrese
- počet dojíždějících do okresu za prací z 1000 ekonomicky aktivních
- podíl bytů 3.–4. kategorie z celkového počtu bytů v okrese
- podíl dětí narozených mimo manželství z celkového počtu narozených
- počet potratů na 1000 živě narozených
- sebevraždnost
- obecná kriminalita – počet trestných činů na 1000 obyvatel
- podíl pachatelů již dříve trestaných z celkového počtu pachatelů nad 15 let.

⁶ Interpretace se opírá o průměrné hodnoty ukazatelů dosahovaných v okresech zařazených do typu. Jednotlivé okresy se ovšem od tohoto průměru do určité míry odchylují a charakteristika pro ně není v plném rozsahu platná. Např. okres Dolný Kubín má minimální počet občanů menší-

nového statusu, avšak ostatní okresy jsou právě charakteristické zvýšeným podílem těchto občanů v populaci a podstatně určují charakteristiku typu. V textu všude pracujeme s neváženým průměrem okresů.

Do třetí kategorie spadají indikátory ještě spolehlivě reprodukováné navrženou typologií. Poměr determinace se pohybuje v rozmezí 0,3–0,49. Jedná se celkem o 6 ukazatelů:

- podíl obyvatel minoritních národností a etnických skupin (nečeši, neslováci) na populaci okresu
- kojenecká úmrtnost
- počet psychiatrických vyšetření na 1000 obyvatel
- hospodářská kriminalita
- počet odsouzených na 1000 obyvatel
- podíl trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu z celkového počtu trestných činů.

Zbývající skupinu tvoří 5 ukazatelů, které jsou navrženou typologií zastoupeny poměrně málo a nespolehlivě. Jde o tyto ukazatele:

- počet vyjíždějících z okresu do zaměstnání
- podíl 3 a vícepokojových bytů z celkového počtu bytů v okrese
- poměr počtu neprovdaných žen 35–49letých k počtu neženatých mužů ve věku 35–59 let
- podíl dětí a mladistvých obtížně vychovatelných na populaci ve věku 6–18 let
- podíl mladistvých delikventů 15–17letých z celkového počtu delikventů nad 15 let.

Výše poměru determinace se zde pohybuje od 0,30 do 0,25. Nejmenší poměr determinace vykazuje ukazatel podíl mladistvých delikventů ve věku 15–17 let z celkového počtu delikventů nad 15 let.

Výsledky ukazují, že navržená typologie reprodukuje celkem spolehlivě téměř celou paletu ukazatelů sociální problematiky, i když se prosazuje určitý trend preference ukazatelů postihujících problémy v oblasti zaměstnanosti (zejména ženské) a poruch rodinné koheze. Spolehlivě nejsou reprodukovány jen ty ukazatele, které jen velmi volně a zprostředkovaně vypovídají o úrovni sociálních problémů v okrese (migrace mimo rámec okresu, podíl bytů o větším počtu místností); klíčové indikátory úrovně a struktury sociálních problémů jsou typologií postiženy vesměs dobře.

Typy okresů z hlediska úrovně a struktury sociálních problémů

Na základě taxonomické metody bylo 114 okresů ČSSR rozčleněno do 9 podmnožin.

Výsledkem analýzy bylo mimo jiné překvapující zjištění, že jednotlivé typy sociálních problémů se rozkládají v souvislých územních komplexech, přičemž hranice českých zemí a Slovenska před-

stavuje zároveň hranici z hlediska struktury sociálních problémů.

Domníváme se, že tento výsledek není náhodný, ale že se pod ním skrývá i důsledná souvislost úrovně sociálních problémů se stupněm, dynamikou a typem industrializace a urbanizace i s počátkem industrializačního procesu.

Tyto souvislosti můžeme pouze naznačit, neboť naše studie nemá komparativní charakter. Přesto však stojí za zmínku, že procesy socialistické industrializace, přestože ve svých důsledcích velmi podstatně změnily strukturu výroby a — v souvislosti s rozhodujícími přeměnami výrobních, vlastnických i dalších sociálních vztahů po Únoru 1948 — i charakter sociální struktury, v podstatě probíhají nepoměrně méně konfliktně než rozsahem daleko méně závažně a pronikavě industrializační procesy před druhou světovou válkou, v období buržoazní ČSR. Na to poukazuje především celkem příznivý vývoj Slovenska, které se v průběhu budování socialismu stalo ze zaostalého „přívěsku“ vyspělých českých zemí politicky, sociálně, kulturně i ekonomicky rovnocennou součástí naší republiky, právě tak jako vývoj jihočeské oblasti, která — tak jako Slovensko — představovala sociálně deprivovanou, málo dynamickou část předmnichovské republiky.

Okresy lze z hlediska úrovně sociálních problémů rozčlenit do tří velkých skupin.

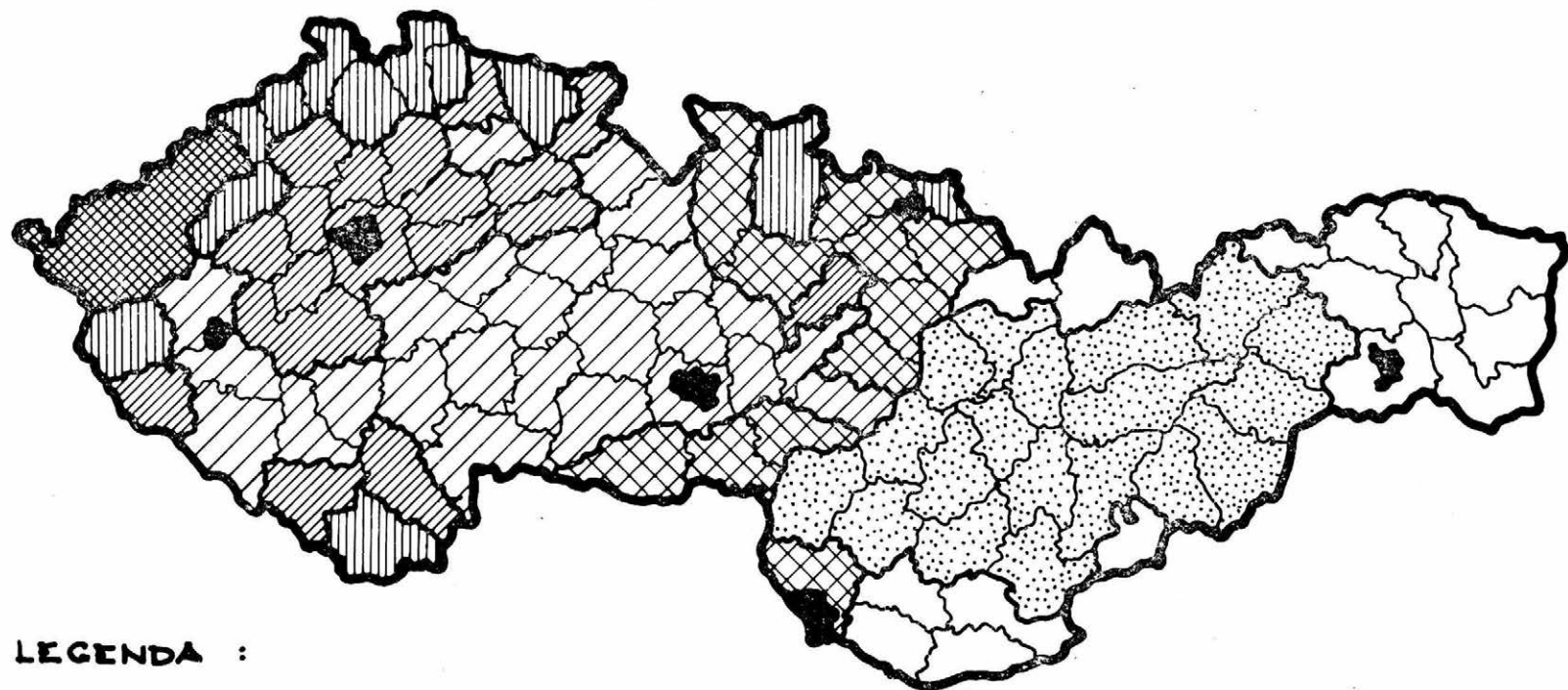
První skupinu — typy výrazně slovenské — tvoří typ 1 a typ 2.

Typ 1

„zemědělsko-průmyslové okresy východního Slovenska a okresy okrajových území Slovenska“ — 16 okresů, z nichž jsou všechny, jak již název napovídá, na území SSR. Tento typ zahrnuje 10,6 % obyvatelstva ČSSR. Okresem, jenž má nejshodnější charakteristiky s průměrem typu, je Humenné.

Typ 2

„okresy středního a západního Slovenska“ — 19 výlučně slovenských okresů se 17 % obyvatel ČSSR. Typickým okresem je zde Povážská Bystrica.

LEGENDA :

	HUMENNÉ		POČ. BYSTRICE		TÁBOR
	MĚLNÍK		LIBEREC		MOST
					OPAVA

MAPA 1

Druhou skupinu — typy výrazně české a moravské — tvoří 3, 4, 5, 6 a 7.

Typ 3

„převážně méně a středně zprůmyslněné oblasti Čech a Moravy“ — 25 okresů na území ČSR. Zahrnuje 16 % obyvatelstva ČSSR. Strukturu sociální problémovosti v tomto typu vystihuje nejlépe okres Tábor.

Typ 4

„většinou silně zprůmyslněné a urbanizované oblasti Čech a Moravy s intenzivním a zprůmyslněným zemědělstvím“ — 20 okresů s 15,7 % obyvatelstva ČSSR (z toho opět 100 % na území ČSR). Charakteristickým okresem je Mělník.

Typ 5

„středně a silně zprůmyslněné okresy Moravy“ — 21 okresů s 10 % obyvatelstva ČSSR, z čehož je 91,3 % na území ČSR a 8,7 % na území SSR. Typickým okresem je okres Opava.

Typ 6

„pohraniční oblasti se silnou migrací“ — 12 okresů Čech a Moravy s 9,5 % obyvatel ČSSR (100 % na území ČSR); centrum této oblasti představuje okres Liberec.

Typ 7

„Mostecko“, s typickým okresem Karlovy Vary, představuje ekologicky zcela výjimečnou lokalitu s pěti okresy severozápadních Čech a s 3,6 % obyvatelstva ČSSR.

Třetí skupinu — tzv. „velká města“ — tvoří zbývající dva typy, typ 8 a typ 9.

Typ 8

„velká města Čech a Moravy“ — Brno, Plzeň, Praha — 10,8 % obyvatel ČSSR, průměrné charakteristiky má Brno.

Typ 9

„slovenská velká města a Ostrava“ — 3 okresy (Bratislava, Košice, Ostrava) a 5 %

obyvatel ČSSR, z toho 38 % obyvatel žije na území ČSR a 62 % na území SSR. Průměrné charakteristiky má Bratislava.

Geografické rozložení jednotlivých typů je uvedeno na mapě č. 1.

Charakteristika jednotlivých typů

a) Okresy zařazené do typu „Humenné“, tj. okresy ležící zejména na východě a v okrajových územích Slovenska,⁷ jsou jako celek typické především nízkou souhrnnou hladinou sociálních problémů. Tato skutečnost se nejvýrazněji promítá v komplexu ukazatelů charakterizujících stabilitu, event. nestabilitu rodiny. Je zde obvykle poměrně málo neúplných rodin s dětmi do 15 let i relativně malý podíl rozvodů a potratů.

Ve většině okresů nalézáme i malý počet domácností, kde je žena s dětmi do 15 let zaměstnána, a malý počet domácností důchodců - jednotlivců. Pod průměrem jsou i ostatní ukazatele, kromě počtu dětí narozených mimo manželství. Poněkud nad průměrem je poměr neprovdaných žen ve věku mezi 34—49 lety k mužům v témže věku, což může signalizovat určité problémy při získávání vhodných manželských partnerů u starších neprovdaných žen.

Okresy východního Slovenska se vyznačují dosud spíše nadprůměrnou stabilitou rodiny (nízká rozvodovost) a v řadě okresů i malým stupněm zapojení žen do ekonomických procesů. Tradice vícegeneračního bydlení jsou dosud velmi živé a trend na nukleární rodinu se dosud plně neprosadil, což se projevuje i v malém počtu samostatně bydlících důchodců. Větší podíl dětí narozených mimo manželství pak svědčí, jak předpokládáme, spíše o určité rigiditě tradičních mravních norem neumožňujících „legalizovat“ graviditu neprovdané ženy než o výraznějším uvolnění sexuální morálky.

V ostatních sférách sociální problémovosti není již postavení těchto okresů tak výjimečné. Z ukazatelů sociální patologie se obvykle pouze počet recidivistů mezi pachateli výrazněji pohybuje pod průměrem. Intenzita sociálně patologických a

⁷ Do tohoto typu jsou zařazeny okresy: Bardějov, Cadca, Dunajská Streda, Dolný Kubín, Galanta, Komárno, Košice-vidiek, Michalovce, Nové

Zámky, Prešov, Stará Lubovňa, Svidník, Trebišov, Velký Krtíš, Vranov n. Toplou.

anomických jevů je sice podprůměrná, pohybuje se však těsně pod ním. Podíl mladistvých trestně stíhaných je zde dokonce vyšší než průměrný, byť nikoli příliš výrazně.

Výrazné nadprůměrné hodnoty dosahuje podíl bytů 3. a 4. kategorie, menší než průměrný je podíl bytů s větším počtem místností. Určitý problém představuje i vyšší průměrná kojenecká úmrtnost. Věková struktura obyvatel je však dosud velmi příznivá a umožňuje, aby tyto okresy zůstávaly ještě po určitou dobu zásobárnou pracovních sil. To samo o sobě implikuje i řadu problémů souvisejících s péčí o rodiny, které jsou často po dlouhou dobu zbaveny přítomnosti otce a živitele rodiny. Specifický integrační problém představuje v některých okresech problém minorit (například početná maďarská či ukrajinská menšina) a problém cikánských občanů.

b) *Okresy západního a středního Slovenska (typ Povážská Bystrica)*⁸ mají převážnou část charakteristik sociální problematiky shodných s okresy východního Slovenska, odlišují se však od nich (a stejně tak i od českých okresů typu „Tábor“) výraznějším podílem ostatních sociálně patologických jevů, zejména nadprůměrným podílem obecné kriminality, počty mladistvých provinilců ve struktuře delikventů i daleko vyšší průměrnou úroveň potratovosti a rozvodovosti. Ostatní charakteristiky struktur jsou zhruba stejné jako u okresů východního Slovenska, kromě obvykle vyšší průměrné zaměstnanosti žen.

c) Z českých okresů mají nejnižší úroveň sociální problematiky okresy zařazené do typu *Tábor*.⁹ Zejména pokud jde o indikátory sociální patologie, zvláště o kriminalitu, je úroveň velmi nízká a lze ji charakterizovat jako nejnižší vůbec. Tyto okresy mají v průměru nejmenší počet obtížně vychovatelné mládeže, trestně stíhaných mladistvých, obecné i hospodářské kriminality a počtu odsouzených. I ve většině ostatních ukazatelů (kromě například

počtu psychiatrických vyšetření, podílu činů vykonaných pod vlivem alkoholu a podílu recidivistů) je intenzita pod celospolečenským průměrem. Rovněž ukazatele integrace a dezintegrace rodiny jsou velmi příznivé.

Okresy zahrnuté do tohoto typu charakterizuje v průměru nízká úroveň sociopatologických jevů, vyšší než průměrná zaměstnanost žen, a to i v těch věkových skupinách, které se starají o děti, vyšší průměrné stáří populace, projevující se v narůstání problémů starých lidí, nízká úroveň migrací a poměrně stabilizovaná rodina. Zdá se, že pro příznivý vývoj sociální problematiky má u tohoto typu značný význam charakter urbanizace, neboť v malých a středních městech, často polovenkovského typu, s kontinuálním osídlením, si zřejmě uchovala neformální sociální kontrola značnou váhu.

Všechny dosud charakterizované typy se vyznačují celkem příznivou hladinou sociální problematiky. V žádném z okruhů indikátorů úrovně sociálních problémů se neprosazují výraznější odchylky od průměrných charakteristik směrem k vyšším až vysokým hodnotám. Váha těchto okresů je přitom značná, neboť zahrnují celkem 60 okresů, v nichž žije 43,6 % obyvatel Československa.

d) Zbývající okresy představují typy převážně s vyšší úrovní ekonomického, sociálního a urbanizačního rozvoje. *Okresy středních Čech (typickým představitelem je okres Mělník)* mají v průměru vyšší intenzitu sociálních problémů a na rozdíl od předchozích okresů je v nich situace o to složitější, že vyšší hladina sociálních problémů není zakotvena jen v některých oblastech sociální patologie či integrace a dezintegrace rodin, ale zasahuje i do struktur demografických a do struktury zaměstnanosti.¹⁰

Vyznačují se většinou vyšším průměrným stářím populace; počet osob starších 65 let je ve většině těchto okresů nadprůměrný, a naopak pod průměrem je

⁸ Patří sem okresy: Banská Bystrica, Levice, Liptovský Mikuláš, Lučenec, Martin, Nitra, Poprad, Povážská Bystrica, Prievidza, Rimavská Sobota, Senica, Spišská Nová Ves, Topoľčany, Trenčín, Trnava, Zvolen. Ziar n. Hronom, Žilina.

⁹ Jde o okresy: Benešov, Blansko, Brno-venkov, Havlíčkův Brod, Chrudim, Jičín, Jihlava, Jindřichův Hradec, Klatovy, Kroměříž, Kutná Hora, Pelhřimov, Písek, Prostějov, Plzeň-sever, Plzeň-

-jih, Rychnov n. Kněžnou, Strakonice, Svitavy, Tábor, Třebíč, Uherské Hradiště, Ústí n. Orli., Vyškov, Zďár n. Sázavou.

¹⁰ Zařazeny jsou okresy: Beroun, České Budějovice, Domažlice, Hradec Králové, Kladno, Kolín, Litoměřice, Mělník, Mladá Boleslav, Náchod, Nymburk, Pardubice, Praha-východ, Praha-západ, Prahatice, Přerov, Příbram, Rakovník, Semily.

počet osob ve středním, produktivním věku. Všechny typy migrací a dojížděky jsou v okresech tohoto typu zastoupeny obvykle výrazněji než v jiných okresech. Bytová situace je zde značně nevyrovnaná. Na jedné straně je zde v průměru sice méně bytů 3. a 4. kategorie, na druhé straně však počet bytů s větším počtem místností je podprůměrný.

Jak v okresech typu „Mělník“, tak v okresech typu „Opava“ se setkáváme obvykle s vysokou zaměstnaností žen v období, kdy mají závislé děti. Zhoršená demografická struktura se pak promítá i do poměrně vysokého počtu ovdovělých a osamoceně žijících důchodců. Z charakteristik sociální integrace a dezintegrace rodin se zde často setkáváme s nadprůměrným, nikoli však extrémním počtem rozvodů, neúplných rodin s nezletilými dětmi, s obtížně vychovatelnými dětmi i s větším než průměrným počtem potratů.

Oblast sociální patologie je zastoupena zejména kriminalitou, v ostatních ukazatelích se pohybují hodnoty (až na výjimky) pod průměrem okresů. Nadprůměrná je jak hospodářská kriminalita, tak počty recidivistů ve struktuře delikventů, počty mladistvých delikventů i počet trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu. Vyšší stupeň ekonomické rozvinutosti zřejmě podmiňuje i výraznější hospodářskou kriminalitu.

e) *Okresy severní a jižní Moravy* mají v průměru poněkud menší úroveň sociální problémovosti než okresy středních Čech, přesto zde je však vyšší než u okresů typu Tábor, Humenné a Povážská Bystrica.¹¹

Ekonomicky vyspělé okresy Moravy mají v převážné většině případů příznivější demografickou bilanci, což se promítá i do struktury sociálních problémů.

Je zde menší počet rozvedených, menší počet osob starších 65 let a menší počet domácností osamocených důchodců, než odpovídá průměru okresů. Výraznější problém představuje zřejmě velký podíl dojížděky a vyjížděky mimo hranice okresů.

Sociální důsledky tohoto jevu je však obtížné odhadnout, neboť jde zčásti o oblast průmyslové aglomerace propojené jak dopravně, tak sociálně. Pro prevenci sociální problémovosti má v některých okresech zřejmě značný význam relativně dobrá struktura bytového fondu, zejména pak velký počet prostornějších bytů s větším počtem místností a s dobrým vybavením.

V převládajícím počtu okresů jsou všechny charakteristiky dezintegrace rodiny pod průměrem. Větší je pouze počet problémů spojených se zaměstnaností žen v období, kdy mají děti, tj. problémů typických pro většinu českých a moravských okresů. Právě tak v oblasti sociální patologie se setkáváme s překvapivou strukturou — kromě počtu psychiatrických vyšetření a počtu sebevražd, které jsou poněkud nad průměrem, mají všechny ostatní indikátory podprůměrnou intenzitu.

Zbývající okresy se vyznačují většinou extrémní úrovní sociálních problémů.

f) Zvláště kapitoly představují *pohraniční okresy Čech a Moravy*,¹² u nichž do značné míry pramení vysoká míra sociální problémovosti z procesů dlouhodobé stabilizace nově přistěhovalého obyvatelstva. Tato oblast se dosud vyznačuje vysoce nadprůměrnou mírou migrace, která vyústila i do zvýšeného podílu osob příslušejících k národnostním menšinám a etnickým skupinám.

Pokud jde o dezintegrativní a problémové prvky v rodinném životě, lze říci, že téměř ve všech indikátorech je úroveň nadprůměrná. Zvláště ukazatele rozvodovosti, potratovosti a počtu neúplných rodin se závislými dětmi jsou obvykle výrazně nad průměrem ostatních okresů (v průměru více než směrodatná odchylka). Rovněž ve všech indikátorech sociálně patologických jevů (kromě poněkud překvapivého zjištění, že počet trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu je ve většině případů pod průměrem ostatních okresů) je zde úroveň indikátorů obvykle nadprůměrná a zvláště úroveň sebevraždnosti, počtu onemocnění pohlavní-

¹¹ Patří sem Bratislava-venkov, Břeclav, Frýdek-Místek, Gottwaldov, Hodonín, Olomouc, Opava, Nový Jičín, Šumperk, Vsetín, Znojmo.

¹² Do typu jsou zařazeny všechny intenzivně osídlované okresy v pohraničí, s výjimkou okresu

Klatovy a Prachatice, dále pak okres Karviná. Jde o okresy: Bruntál, Český Krumlov, Česká Lípa, Děčín, Jablonec n. Nisou, Karviná, Liberec, Louny, Tachov, Teplice, Trutnov, Ústí n. L.

mi chorobami, obecné a hospodářské kriminality i počtu odsouzených je velmi vysoká.

Právě u pohraničních okresů však nejzřetelněji postrádáme historické hledisko při posouzení výsledků analýzy. Uvážíme-li, že se v těchto okresech po druhé světové válce prakticky vyměnila většina populace, přičemž životní podmínky zde byly často velmi složité a nepříznivé, pak nelze dost docenit pokrok, k němuž zde od té doby došlo. I relativně vysoké hodnoty úrovně sociálních problémů jsou ve skutečnosti spíše indikátorem postupující společenské integrace než symptomem aktuální anomické situace. Zde zjištěné hodnoty můžeme ostatně nalézt i v jiných okresech republiky, v okresech, které procházely podstatně méně bouřlivým vývojem než pohraniční okresy.

g) Obdobnou strukturu sociální problemovosti (avšak podstatně vyšší) má i další pohraniční území — *Mostecko a sokolovská pánev*.¹³ Její sociální a ekologické charakteristiky jsou dostatečně známé a není třeba je blíže uvádět. Od ostatních pohraničních oblastí se Mostecko liší ve struktuře sociálních problémů snad jen výraznějším podílem migrujících a příznivější demografickou strukturu (zejména pak větším počtem osob v produktivním věku). Ostatní problémy — mezi něž patří i určitá nevyváženost poměru obou pohlaví v populaci — jsou více méně shodné. S jistou mírou zjednodušení lze říci, že struktura je zhruba stejná jako v pohraničních okresech, avšak vždy alespoň o jeden stupeň v intenzitě vyšší. Jestliže například úroveň potratovosti, rozvodovosti, počtu neúplných rodin, sebevraždnosti, psychických onemocnění a obecné i hospodářské kriminality se pohybuje v ostatních pohraničních okresech většinou v rozmezí $\bar{x} + \sigma < x_i < \bar{x} + 2\sigma$, v rámci Mosteckosokolovské páneve hranici dvou směrodatných odchylek obvykle vysoce překračuje.

Z hlediska praktické sociální politiky je zajímavé, že jestliže například v okresech okolo Ostravy pravděpodobně vedla vyšší kvalita bydlení k určité redukci sociální problemovosti nebo ji alespoň nenechala

v některých směrech výrazněji rozvinout. udržuje si sociální problemovost ve všech pohraničních okresech, a především i na Mostecku, vysokou intenzitu i přesto, že bytová situace je zde lepší než průměr. Vzniká ovšem otázka, jak by se situace vyvíjela, kdyby zde příznivá bytová situace nepůsobila a kdyby ani ostatní typy preferencí, například mzdových, v této oblasti nekompenzovaly existující nedostatky v životním prostředí, v pracovních podmínkách, možnostech kulturního života apod.

h) *Velká města Čech, Moravy a Slovenska* představují velice specifické struktury sociálních problémů, které jen velmi nedokonale můžeme popsat pomocí zvolených sociálních ukazatelů. Struktura sociální problemovosti je v českých městech (kromě Ostravy) dosti odlišná od sociální problemovosti velkých slovenských měst a Ostravy, které se již v oblasti základních sociálních ukazatelů vyznačují poměrně specifickými a neobvyklými charakteristikami. Mají sice například značný podíl osob starších 65 let, současně však přitahují i značnou část osob v produktivním věku. Situace je zde tedy poněkud odlišná od situace v jejich bezprostředním okolí (typ „Mělník“, „Tábor“), kde relativně vysoké stáří populace je v některých okresech doprovázeno i poklesem počtu obyvatel středního věku. Velká města si zřejmě svoji demografickou situaci částečně nadlepují na úkor širšího zázemí.

Specifické rysy má i bydlení; je zde sice menší podíl bytů 3. a 4. kategorie, ale na druhé straně jsou zde i malé podíly velkých bytů. Oba tyto ukazatele ovšem ani zdaleka nevystihují skutečné problémy bytové situace v těchto městech, zejména pak dlouhou dobu čekání na přidělení bytu, pohybuující se u družstevní výstavby kolem 30 let (Anderle, Pojer 1973).

Z hlediska sociální politiky zde problém představuje zejména sféra individuální adaptace na sociální prostředí velkoměst a sféra integrace a dezintegrace rodinného života. Velká česká města mají jako celek vysoce nadprůměrnou intenzitu psychiatrických vyšetření (což však může

¹³ Cheb, Chomutov, Karlovy Vary, Most, Sokolov

souviset s dostupností podobných vyšetření a se spádovým územím velkých měst) a počtu nově hlášených pohlavních onemocnění. Velmi vysoký je i podíl potratů a neúplných rodin se závislými dětmi. Poměrně vysokou intezitu (více než směrodatná odchylka) si udržuje i rozvodovost a podíl osaměle žijících důchodců. I ostatní ukazatele integrace a dezintegrace rodinného života se pohybují nad průměrem, překvapivě malý je však počet dětí narozených mimo manželství. Zajímavá je i nižší úroveň kriminality v těchto městech: většina ukazatelů je vcelku pod průměrem jiných okresů, výjimkou je pouze větší, mírně nadprůměrný podíl recidivistů mezi delikventy a vyšší než průměrná úroveň obecné kriminality. Tato zjištění ostře kontrastují například se situací ve velkých západních metropolích, kde — zejména v USA — je zločinnost výrazným aspektem velkoměstského způsobu života. Sama tato skutečnost by však vyžadovala zvláštní rozbor, a to nikoli pouze jevových stránek vývoje kriminality, ale zejména sociálních mechanismů, jež k tomuto stavu vedou.

Velká česká města (kromě Ostravy) se tedy jeví jako relativně méně problémová, než bychom čekali, jako území, jehož obyvatelé si již v mnohém osvojili způsoby jak žít v urbanizovaném a industrializovaném prostředí. Ovšem problémy velkých měst jsou přesto závažné a vzhledem ke koncentraci obyvatelstva a důležitosti těchto měst pro ekonomiku, politický a kulturní život naší republiky je třeba věnovat těmto územím i nadále výraznou pozornost. Poměrně příznivější struktura i intenzita sociálních problémů je totiž mimo jiné i výsledkem dosavadní systematické péče o tato území.

ch) *Velká slovenská města — Bratislava a Košice*, k nimž se přidružuje *Ostrava*, mají v mnohém odlišnou strukturu od velkých měst v Čechách a na Moravě. Předně jsou demograficky mladší, koncentrují značnou část lidí středního věku a mládeže, mají i vyšší úroveň migrací a dojížděky a nevyrovnaný poměr obou pohlaví. Na rozdíl od ostatních velkých měst, ale i od ostatních okresů, mají jako celek výraznější kojeneckou úmrtnost.

Příznivější demografická struktura po-

změňuje i charakteristiky integrace a dezintegrace rodiny. V těchto městech se v porovnání s ostatními městy setkáváme méně s ovdovělými. Ostatní ukazatele dezintegrace rodinného života nabývají však nadprůměrných hodnot.

Na rozdíl od velkých českých měst jsou hodnoty kriminality vysoké. Pochybný primát mají tato města zejména v delikvenci mladistvých; téměř ve všech ostatních ukazatelích delikvence, kromě podílu mladistvých ve struktuře delikventů, a v počtu trestných činů spáchaných pod vlivem alkoholu, jsou hodnoty značně vysoké. Rovněž indikátory sociální maladaptace (sebevraždnost, psychická onemocnění apod.) nabývají výrazných hodnot.

Rozdílnost mezi českými a slovenskými městy spočívá zřejmě v rozdílném stupni vyzrálosti sociálních vztahů v obou těchto typech měst. Česká města prošla dlouhým historickým vývojem, populace se zde stabilizovala a rovněž okolí těchto měst má dlouhou zkušenost s industrializačními a urbánními vlivy. Distance mezi městem a venkovem je z tohoto hlediska nepoměrně menší než na Slovensku. Slovenská města — zejména Košice — ale do určité míry to platí i o Bratislavě (o Ostravě nemluvě) — se rozvíjejí v podmínkách silného přistěhovalectví, přičemž přistěhovalci přicházejí často i z území, kde legitimita tradičních vzorů vesnického života je dosud značná (z Kysuce apod.).

Intenzita akulturačních procesů je zde proto velmi výrazná a nepřekvapuje, že zasahuje především mládež. Podobné problémy můžeme pozorovat (ovšem v nepoměrně nižší intenzitě) i v ostatních slovenských okresech. Jestliže tedy situace v českých zemích je více méně stabilizovaná, ve slovenských velkoměstech může bouřlivější vývoj ještě nějakou dobu trvat.

Sociální problémy dosahují vysokou průměrnou intenzitu celkem ve 23 okresech, v nichž žije přibližně 29 % obyvatel.

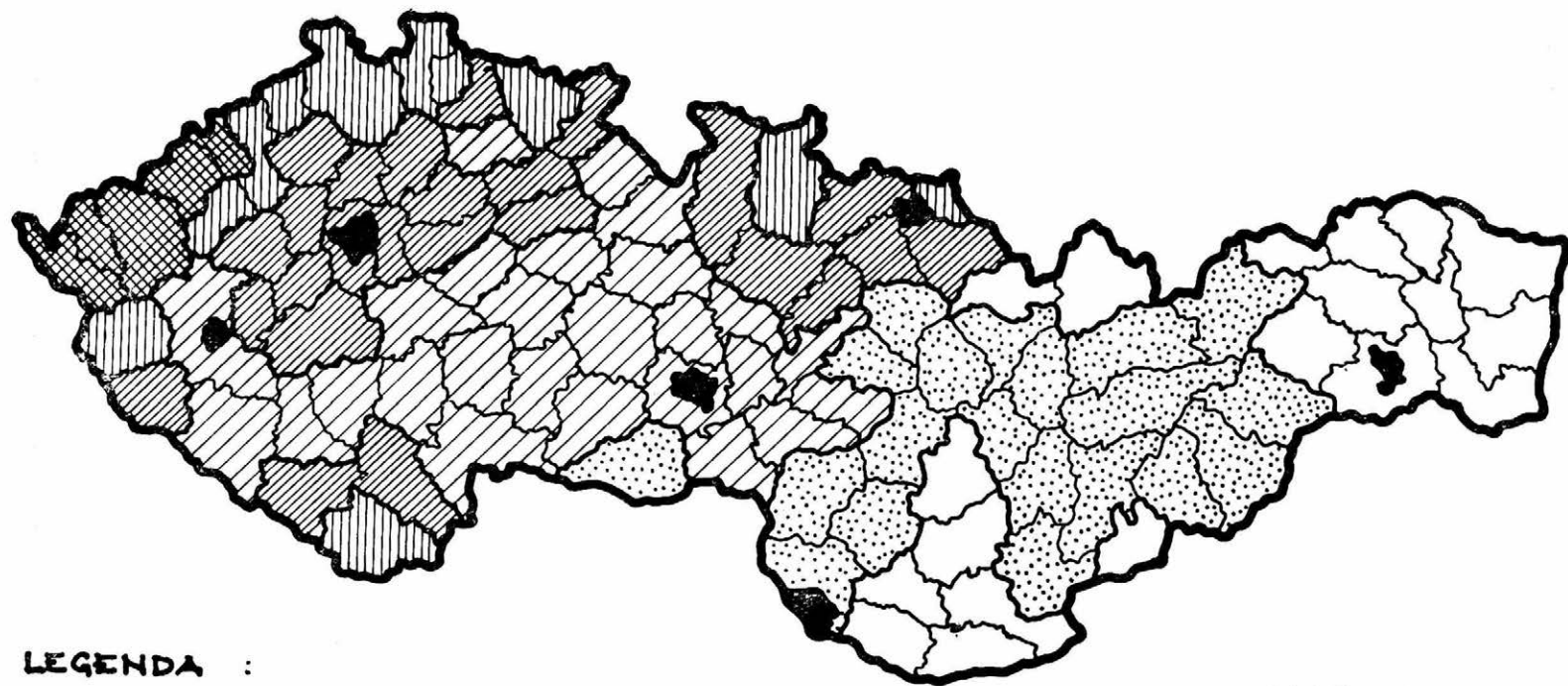
Navržená typologie má z hlediska interpretace i některá slabší místa. Poukážme zde na některá z nich.

Okresy zařazené do opavského typu jsou, jak ukazuje podrobnější analýza, vnitřně dosti heterogenní. Okresy severní

Tabulka 1. Vybrané hodnoty ukazatelů sociálních problémů v okresech, korelace mezi ukazateli a typologií okresů

Zkrácený název ukazatele	Za okresy celkem		Hodnota ukazatele		Korelační poměr*)	Poměr deter- minace*)
	průměr	směro- datná odchylka	mini- mální	maxi- mální		
Podíl osob nad 65 let	11,2	2,84	5,3	17,5	0,82	0,68
Relace žen ve věku 15—34 let k mužům v tomto věku	965 ¹	30,91	894	1099	0,85	0,72
Podíl obyvatelstva minoritních národností v %	8,96	14,20	0,7	89,7	0,58	0,34
Podíl migrujících obyvatel na 1000 bydlících obyvatel	34,5	12,94	18,2	111,7	0,83	0,68
Poměr imigrujících k emigrujícím	0,92	0,35	0,3	3,2	0,84	0,70
Počet dojíždějících do okresu za práci z 1000 ekonomicky aktivních	84	81,39	20	570	0,81	0,65
Počet vyjíždějících z okresu do zaměstnání	119	107,1	14	702	0,45	0,20
Podíl tří a vícepokojových bytů ze všech bytů v okrese (v %)	31,4	5,82	17,1	46,4	0,51	0,26
Podíl bytů 3. a 4. kategorie ze všech bytů (v %)	57,3	14,19	16,2	81,6	0,82	0,68
Podíl ekonomicky aktivních žen se závislými dětmi z žen se závislými dětmi	74,8	10,77	41,5	89,0	0,88	0,77
Podíl ovdovělých z obyvatel starších 15 let	9,6	1,80	6,3	13,4	0,82	0,67
Poměr počtu neprovdaných žen 35—49letých k počtu neženatých mužů ve věku 35—59 let	0,88	0,22	0,49	1,46	0,53	0,28
Počet rozvodů na 1000 obyvatel	1,54	0,95	0,1	4,0	0,91	0,83
Podíl neúplných rodin s dětmi do 15 let ze všech rodin s dětmi do 15 let	7,66	1,85	4,9	16,5	0,91	0,83
Podíl dětí narozených mimo manželství	5,71	3,03	1,9	13,8	0,74	0,55
Počet potratů na 1000 živě naroze- ných	411	150,8	96	969	0,82	0,67
Kojenecká úmrtnost na 1000 porodů	21,6	5,20	11,9	42,4	0,60	0,36
Sebevražednost na 1000 obyvatel	0,72	0,44	0,12	2,12	0,81	0,66
Počet hlášených onemocnění pohlavními chorobami na 1000 obyv.	0,98	0,81	0,15	3,97	0,84	0,70
Počet psychiatrických vyšetření na 1000 obyvatel	54,49	25,19	1	145	0,66	0,44
Podíl domácností důchodců jednot- livců ze všech domácností důchodců	37,4	7,66	14,1	49,2	0,91	0,82
Podíl dětí a mladistvých obtížně vychovatelných z populace 6—17 let (v %)	11,7	11,17	0,2	65,8	0,39	0,15
Podíl mladistvých trestně stíhaných na 1000 obyvatel 15—17 letých	22,9	10,19	4,7	58,8	0,84	0,70
Obečná kriminalita	4,07	1,57	1,8	9,4	0,83	0,69
Hospodářská kriminalita	1,0	0,39	0,3	2,1	0,89	0,47
Počet odsouzených na 1000 obyvatel	9,6	2,98	4,6	19,7	0,70	0,49
Podíl mladistvých delikventů 15—17letých ze všech pachatelů	10,3	2,12	4,3	16,6	0,18	0,03
Podíl pachatelů již dříve trestaných ze všech pachatelů nad 15 let	38,5	6,67	22,5	55,0	0,81	0,65
Podíl trestných činů obecné krimina- lity spáchaných pod vlivem alkoholu	66,1	14,17	20,4	93,4	0,66	0,43

*) Zaokrouhleno na dvě desetinná místa

LEGENDA :

MAPA 2

Tabulka 2. Charakteristika jednotlivých typů okresů

Zkrácený název ukazatele	Typ „Humenné“	Typ „Pov. Bystřice“
Podíl osob nad 65 let	—	—
Relace žen ve věku 15—34 let k mužům téhož věku	+	+
Podíl obyvatelstva minoritních národností	++	+
Podíl migrujících obyvatel na 1000 obyvatel	—	—
Podíl dojíždějících do okresu za prací (aktivních) z 1000 obyvatel	—	—
Podíl ekonomicky aktivních žen se závislými dětmi	— —	—
Podíl ovdovělých z obyvatel nad 15 let	—	—
Poměr počtu neprovdaných žen ve věku 35—49 let k počtu neženatých mužů ve věku 35—59 let	+	+
Podíl neúplných rodin s dětmi ze všech rodin s dětmi do 15 let	— —	—
Počet rozvodů na 1000 obyvatel	— —	—
Podíl dětí narozených mimo manželství	+	+
Počet potratů na 1000 živě narozených	— —	—
Podíl osaměle žijících důchodců	— —	—
Podíl obtížně vychovatelných dětí a mladistvých	—	—
Sebevražednost na 1000 obyvatel	—	—
Počet hlášených pohlavních onemocnění na 1000 obyvatel	—	—
Počet psychiatrických onemocnění na 1000 obyvatel	—	—
Podíl trestně stíhaných mladistvých na 1000 obyvatel ve věku 17—18 let	+	+
Obečná kriminalita	—	+
Hospodářská kriminalita	—	—
Počet stíhaných a odsouzených na 1000 obyvatel	—	+
Počet mladistvých odsouzených z populace nad 15 let	—	+
Podíl recidivistů ze všech pachatelů nad 15 let	— —	—
Podíl trestných činů obecné kriminality spáchaných pod vlivem alkoholu	—	—

+++ průměrná hodnota ukazatele ve skupině okresů je vysoko nad průměrem okresů (více než dvojnásobek směrodatné odchylky)

++ průměrná hodnota je výrazně nad průměrem okresů (více než násobek směrodatné odchylky)
+ průměrná hodnota je mírně nad úro-

Moravy se svými charakteristikami blíží více zprůměrněným okresům Čech (typ Mělník), zatímco okresy na jihu Moravy jsou podobnější slovenským okresům v jejich blízkosti. To ostatně naznačuje i taxonomické řešení o sedmi výsledných podmnožinách, které uvádíme v mapce č. 2. Tato varianta typologie současně demonstruje překvapivou stabilitu celého řešení klasifikace okresů. Kromě spojení velkých českých měst s pohraničními okresy a předpokládaného rozpadu typu Opava dochází k malým přesunům, které nijak nenarušují logiku původního řešení.

Druhou takovou diskusní otázkou je problém vnitřní heterogenity okresů samotných. Zvláště tam, kde okres zahrnuje řadu lokalit nesrovnatelných z hlediska sociální úrovně a organizace, je zřejmé, že i struktura sociálních problémů je značně různorodá. Sociální problémy Hradce Krá-

lové jsou pravděpodobně dosti odlišné od problematiky jeho širšího zázemí a blíží se problémům Plzně, popřípadě Prahy; podobně například vlastní Příbram má poněkud jiné problémy než její rurální okolí.

Při interpretaci výsledků taxonomických operací je třeba vzít v úvahu i specifické vlastnosti této metody. Taxonomické operace konstruuji určitý typologický nadhled nad množinou okresů a zobecňují velké množství informací v okresech. Zákonitým důsledkem je proto i určitá míra heterogenity jednotlivých typů, která je ovšem na základě algoritmu taxonomických postupů kontrolována a minimalizována (mimo jiné i volbou počtu jednotlivých typů). Podrobnější studium určitých dílčích problémů se proto neobejde bez detailnějších rozborů jednotlivých indikátorů v okresech. Typologické konstrukce proto neeliminují význam detailních kar-

Typ „Tábor“	Typ „Mělník“	Typ „Opava“	Typ „Liberec“	Typ „Karlovy Vary“	Typ „Brno“	Typ „Bratislava“
+	++	-	-	--	+	--
-	-	-	-	+	++	+++
-	-	-	+	+	-	-
-	+	-	++	++	+	++
+	+	+	+	+	++	++
+	++	-	-	--	+	--
-	-	+	-	-	+	+++
-	+	-	++	++	+++	+
-	+	-	++	+++	++	+
-	-	-	++	++	-	+
+	+	-	+	+	+++	++
-	+	-	+	+	++	+
-	+	-	++	++	+	++
-	-	+	++	++	++	+
+	-	+	+	+	+++	++
-	-	-	+	+	-	+++
-	-	-	++	+++	+	++
-	+	-	++	++	-	++
-	-	-	++	++	+	++
+	+	-	+	++	+	+
+	+	-	-	-	--	--

ní okresů (do vzdálenosti 1 σ)

- průměrná hodnota ukazatele je mírně pod úrovní okresů

-- průměrná hodnota ukazatele je výraz-

ně pod úrovní okresů

--- průměrná hodnota ukazatele je vý-
sko pod průměrem okresů

togramů intenzity jednotlivých jevů — stačí například srovnat plastičnost kartogramu bytové situace v okresech (Anderle, Pojer 1972) s chudobou popisu této problematiky v naší typologii — vytvářejí však určité analytické a syntetizující metahledisko, které je, jak se ukazuje, užitečné jak pro teoretické uchopení problému, tak pro praktickou činnost řídicích orgánů.

Literatura

- Anderle, A. - Pojer, M. - Ullman, O.: *Byty a bydlení v Československu*. Praha, SNPL 1967.
- Anderle, A. - Pojer, M.: *Bytová situace v okresech ČSSR 1961–1970*. Praha, TERPLÁN 1972.
- Arkadev, A. G. - Braverman, E. M.: *Obučení mašiny rozpoznávání obrazců*. Moskva, Nauka 1964.
- Duncan, O. D. - Cuzzort, R. P. - Duncan, B.: *Statistical Geography*. Glencoe, Free Press 1961.
- Foret, M.: *Sociální ukazatele. Některé přístupy k problému v zahraniční literatuře*. Sociologický časopis, 1973, č. 1.
- Harman, H. H.: *Modern Factor Analysis*. Chicago, University Press 1960.
- Horst, P.: *Factor Analysis and Data Matrices*. New York, Wiley 1965.
- Illner, M. - Foret, M.: *Sociální ukazatele a měření cílů a efektů sociálního plánu*. Sociologický časopis, 10, 1974, č. 1.
- Junková, L. - Uchýtil, A.: *Analýza statistických podkladů pro určení typologie okresů z hlediska sociální problémovosti*. Praha 1974, strojopis.
- Kaiser, H. F.: *Formulas for Component Scores*. Psychometrika 27, 1962, č. 4.
- Lauber, J.: *Metody rozpoznávání obrazů*. Matematické metody v ekonomii, 10, 1972, 3.
- Mangasarin, O. L.: *Linear and Nonlinear Separation of Patterns by Linear Programming*. Operation Research, 13, 1965, č. 7.
- Polityka społeczna, Warszawa, Ossolineum 1973.
- Rjabov, G. G.: *Primenenije metodov rozpozna-*

Резюме

Юнкова Л. - Лингарт И. - Ухитил А.: Типология районов ЧССР с точки зрения приложения социальной политики социалистического государства

В статье излагаются результаты эмпирически выведенной типологии районов ЧССР с точки зрения интенсивности и структуры социальных проблем. Социальные проблемы определяются в духе социальной политики социалистического государства, которая все более явно ориентируется на предупреждение нежелательных явлений, тогда как некоторые традиционные проблемы социальной политики (напр., решение последствий безработицы, вопросов связанных с организованной преступностью) отступают на задний план.

Методологически статья построена на материалах переписи населения 1970 г. и статистических данных министерств. В целом был проведен анализ 29 показателей уровня социальных проблем (напр., показатели преступности, разводов, самоубийств, аборт и т. п.) по методу главных компонентов и распознавания образов. Было выделено 9 групп районов, отличающихся как по уровню, так по структуре социальных проблем. Принятая типология хорошо согласовалась с показателями социальных проблем, включенными в анализ.

Анализ показал, что наибольшей интенсивности социальные проблемы достигают в тех районах, в которых быстрым темпам индустриализации сопутствовала интенсивная миграция и смена населения. Выяснилось, что существует разница между районами, в которых индустриализация проходила уже до войны (там уровень социальных проблем выше) и районами, в которых индустриализация протекала уже при социализме. Самый низкий уровень социальных проблем выказывают районы средние и мало индустриализированные и урбанизированные.

Относительно высок уровень социальных проблем в пограничных районах, куда после 2-ой мировой войны устремился поток переселенцев. Исследование, однако, показало, что положение в них стабилизировалось и не очень отличается от положения в некоторых центральных, высокоиндустриализированных районах.

Любопытен факт, что крупные чешские города по уровню социальных проблем занимают отнюдь не первые места — напр. по уровню преступности — и положение в них довольно благополучно. Средние показатели здесь даже ниже чем по районам. Иное положение в крупных словацких городах и в Остраве, которые по уровню преступности дают показатели значительно выше средних.

В структуре социальных проблем сказывается общее демографическое положение в Чехословакии.

Summary

Junková L. - Linhart J. - Uchytíl A.: Typology of Districts in Czechoslovakia from the Viewpoint of the Application of Social Policy in a Socialist State

The present paper describes the results of an empirical typology of districts in Czechoslovakia from the point of view of the intensity and structure of social problems. Social problems are here defined in the intentions of the social policy of a socialist state which is increasingly oriented to problems of prevention, while some traditional problems of social policy (e.g. solution of the consequences of unemployment, problems connected with an institutionalized underworld) are retreating into the background.

Methodologically, the study proceeds from an analysis of data from the 1970-census as well as from departmental statistics. On the whole, 29 indicators of the level of social problems (e.g. indicators of the criminality level, divorce rate, suicide rate, abortion rate, etc.) were analyzed by the method of principal components and by means of pattern recognitions. Altogether nine groups of districts were specified, characterized by a different level on the one hand, and by a different structure of social problems on the other. The chosen typology satisfactorily approximated the indicators of social problems involved in the analysis.

The analysis revealed that social problems are most intensive in districts where the rapid advance of industrialization is connected with a high level of migration and population exchange. A certain difference was shown to exist between districts industrialized before the war (here the level of social problems is higher) and those that became industrial in the epoch of socialism. The lowest level of social problems is to be found in areas with a low to medium level of industrialization and urbanization.

The level of social problems is considerably high in the boundary districts where, in the period following World War II, mass settlement was taking place. The research revealed, however, that the situation has become considerably stabilized and does not greatly differ from that in some interior, highly industrialized districts.

Surprisingly enough, Czech towns do not by far reach peak values in the indicators of social problems. In the area of criminality, for instance, their situation is relatively favourable, moving below the average level of the districts. A different situation prevails in the Slovakian cities and in Ostrava where criminality indicators have attained markedly above-average values.

The effect of the general demographic situation in Czechoslovakia makes itself felt in the structure of social problems.